

UOT 81.

Səfurə İsayeva
Qərbi Kaspi Universiteti
s.isayeva1@gmail.com

DİLDƏ QƏNAƏT VƏ İZAFİLİYİN TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *kommunikasiya, adresant, adresat, qənaət, izafilik, artıqlıq, pleonazm.*

Key words: *communication, addressee, addresser, economy, redundancy, pleonasm.*

Ключевые слова: *коммуникация, адресант, адресат, экономия, избыточность, плеоназм.*

Dil və nitq materialının əsas təyinatı informasiyanın ötürülməsi və saxlanmasıdır. Ünsiyyət prosesində informasiya ötürülür və qəbul olunur. Adresant danışır, adresat isə dinləyir. Ünsiyyət yalnız danışmaq və dinləmək proseslərinin qarşılıqlı növbələşməsi deyildir. Əlbəttə, məsələyə formal aspektdən yanaşsaq, kommunikasiya qeyd olunan şəkildə gedir, yəni tərəflərdən biri danışır, digəri dinləyir. Növbələşmə zamanı danışan şəxs dinləyən, dinləyən isə danışan şəxs funksiyası yerinə yetirir. Dialoji və poliloji nitqdə növbələşmə zəruridir, monoloji nitqdə isə dinləyən danışanı əvəz etmir.

Kommunikasiya tərəflərin hər ikisinin iştirakını nəzərdə tutan prosesdir. Daha dəqiq desək, kommunikasiya çox zaman bu formada qəbul edilir. Lakin kommunikasiyanın başqa formaları da vardır. Adresant – birinci tərəf, yəni danışan və ya yazan kommunikasiya üçün nəzərdə tutulan dil məhsulunu yaradır. Bu məhsulu ya danışan özü, ya da bir başqası müəyyən ekstralingvistik vasitə ilə adresata – ikinci tərəfə, dinləyəne, yaxud oxuyana çatdırır. Məsələn, məktub yazılır və poçtla adresata göndərilir; yazıçı əsəri yazır, nəşriyyat onu çap edir, mağaza kitabı satır, oxucu kitabı alır. Elə müxtəlif əlaqə zəncirləri qurmaq mümkündür ki, onların hər birində bir qütbədə nitq materialını yaradan müəllif, adresant, digər qütbündə həmin materialı qəbul edən adresat durur.

Kommunikativ proses kommunikasiya materialının hazırlanıb ötürülməsi ilə tamamlanmır. Hər iki tərəfdəki kommunikant və ya kommunikantların prosesdə fəal iştirakı zəruridir. Danışanın nəyi və niyə danışması, yazanın nəyi və niyə yazması onun kommunikativ məqsədinə əsaslanır. Dinlə-

yən və ya oxuyan isə bu prosesdə əldə etdiyi informasiyanı dərk etməli, qavramalı, məlumatın ötürülməsi səbəbini təyin etməlidir. Dinləyən aldığı informasiyaya aktiv reaksiya verdikdə danışan mövqeyinə keçir, nəticədə kommunikasiya prosesi əks istiqamətdə davam edir. Beləliklə, ünsiyyət üçün hazırlanmış nitq materialında adresantın kommunikativ niyyəti ifadə edilir. Həmin niyyət dil vasitələri ilə verballaşır. Dinləyən, oxuyan, yaxud adresat ona ötürülmüş nitq materialını dekodlaşdıraraq bu və ya digər məzmun, məna kimi qavrayır.

Dil daşıyıcıları nitq materialını fərqli dil vasitələri ilə kodlaşdırırlar. Bu halda dil vasitələri sözlər və bu sözləri əlaqələndirən qrammatik vahidlər ola bilər. Nitq materialı, eləcə də nitq məhsulu nitq aktıdır, xüsusi halda məndir. Mətn müxtəlif formalarda təşkil oluna bilər və məzmun, bitkinlik, tamlıq, həcm kimi xüsusiyyətlərə malik olur. Linqvistikada onlar mətnin kateqoriyaları adlandırılır.

Nitq materialında dil vasitələrinin qənaətlə və izafi şəkildə istifadə olunması mümkündür. Deməli, təbii dildə bir-birinin əksi olan iki hadisə – qənaət və izafilik özünü göstərir. Bu hadisələr nitq materialında eyni zamanda təzahür edə bildiyi kimi, ayrı-ayrılıqda da baş vermək imkanına malikdir.

Dildə qənaət və izafilik adresant və adresatın intensiyası ilə birbaşa bağlıdır. Danışan nitq materialını hazırladığı üçün dil vasitələrindən qənaətlə istifadə etməyə meyillidir. Bu meyil ekstralingvistik amillərlə bağlıdır. Məsələn, məktubu tez yazmaq, sözünü tez çatdırmaq, vaxta, kağıza və s.-ə qənaət etmək. Adresat isə adresantdan fərqli olaraq informasiyanı dərk etməkdə, qavramaqda maraqlıdır. İnformasiyanın izafi ötürülməsi adresatın işini yüngülləşdirir

Deməli, danışan generativ – törədici, dinləyən perseptiv – dərkədiçiləri vasitələrə qənaət edir. Perseptiv vasitələrin qənaəti generativ vasitələrin optimal izafiliyindən asılıdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, dildə qənaətlə izafiliyi birbaşa qarşı-qarşıya qoymaq doğru deyildir.

Qənaət prinsipinin əsasında son nəticənin daha tez və az əmək hesabına əldə etmək məqsədi durur. Dilçilikdə qənaət, eləcə də izafilik müxtəlif və rəngarəng linqvistik hadisə və proseslərə söykənir. Bu hadisə və prosesləri çox zaman kəmiyyət baxımından qiymətləndirmək olmur. Dilin kəmiyyət xarakteristikalarının təyini mürəkkəb məsələdir, yəni dildə qənaət və izafiliyi kəmiyyətlə qiymətləndirmək, əsaslandırmaq çətindir.

“İzahlı dilçilik terminləri lüğət”inə görə, dil vahidinin tələffüzü üçün müəyyən qüvvə tələb olunur. Bu qüvvə qənaət qanunu ilə tənzimlənir. Qənaət qanunu adətən müəyyən fonetik dəyişmələrin meydana gəlməsinə səbəb olur. Ən az qüvvə sərfi prinsipinə əsaslanan bu qanun sözlərin müxtəlif

yerlərində səslərin, hecaların, cümlədə səs birləşmələrinin düşməsi şəklində təzahür edir. Sözdüzəltmə səviyyəsində müxtəlif ixtisarlar və abreviaturlar da bu qəbildəndir. Söz birləşməsi əsasında düzələn mütrəkkəb sözlər, substantivləşmə və s. qənaətlə bağlı vahidlər və hadisələrdir. Morfologiyada şəkilçilərin ixtisarı, sintaksisdə ellipsis hadisəsi də qənaətin nəticəsidir. Bütün bu hallarda “qənaət” anlayışı “artıqlıq” anlayışına qarşı qoyulur [1, s.51-52].

Buradan aydın olur ki, qənaət prinsipi özünü dilin bütün səviyyələrində göstərir. Bu izahatda mətn səviyyəsində qənaətin qismən sintaksislə bağlı olduğu fikri də irəli sürülür. Lakin dildə “qənaət” anlayışının “artıqlıq” anlayışına qarşı qoyulması, fikrimizcə, doğru deyildir. Elə həmin lüğətdə “artıqlıq” (izafilik) anlayışı belə şərh edilir: “*Artıqlıq*” – 1. *Xətti nitq axınında hər bir sonrakı ünsürün təzahüretmə ehtimalını qabaqcadan müəyyənləşdirmə imkanı. ...2. Eyni məlumatı müvafiq mətnə müxtəlif dil vasitələri ilə ifadə etmə, təkrarlama, təkrar*” [1, s.26-27].

Linqvistikada dildə qənaət və artıqlıq prinsipləri arasında qarşılıqlı münasibət məsələsinə diqqət kifayət qədər olmamışdır. Çox zaman bu iki prinsip bir-birinə qarşı qoyulmuşdur. Qənaətin və izafiliyin dil materialında istifadə olunmasının xüsusiyyətləri də müvafiq tədqiqatlarda əsaslı şəkildə şərh edilməmişdir. Bu iki prinsiplə bağlı başqa bir cəhət qənaət prinsipinin daha çox tədqiq edilməsinə yol açmışdır. Söhbət qənaətin dil qanunauyğunluğu, dil hadisəsi kimi, artıqlığın isə nitq qüsuru kimi təqdim edilməsindən gedir.

Linqvistikada qənaətlə bağlı “sıxma, sıxılma, kompressiya, reduksiya, eliminasiya, yığma, ellipsis, elliptik cümlə” kimi terminlər işlədilir [2; 6; 8]. Fonetik, sözdüzəltmə, abreviatur şəklində təzahür edən qənaətin ötürülən informasiyanın həcminə, demək olar ki, təsiri olmadığı fikri mövcuddur. Biz təsirin olduğu qənaətdəyik və düşünürük ki, bu təsir hətta tədqiqat predmeti olmalıdır. Məsələn, sözün abreviaturla və ya abreviaturun tam açılışı ilə verilməsi ötürülən informasiyanın dərk olunmasına təsir göstərə bilər. Bu təsir adresatın fon biliklərindən asılı olur, çünki danışanın və ya yazanın istifadə etdiyi abreviaturun nə bildirməsini haqqında adresatın məlumatı olmaya da bilər. Belə hallar, dissertasiyalarda, elmi məqalələrdə, monoqrafiyalarda və hətta publisistik üsluba materiallarda da müşahidə olunur. Oxucu iri həcmli yazını oxuyarkən istifadə edilmiş ixtisarı tam formasını unutduqda həmin yazını əvvəldən yenidən nəzərdən keçirib ixtisarı ilk dəfə istifadə olunduğu yeri tapmağa çalışır, yaxud kitabdakı ixtisarlar siyahısına baxmalı olur. Bu isə qrafik və fonetik səviyyədə qənaətin ötürüldüyü informasiyanın tez qavranmasına mane olur.

Dildə qənaət prinsipini araşdırmağa maraq daha çox olmuşdur. Bu, şübhəsiz, qənaətin daha tez nəzərə çarpmasından irəli gəlir. Məsələn, Q.Paul

əslində dil tarixinə həsr olunmuş tədqiqatında qənaəti məsələsinə və qeyri-iradi olaraq izafiliyi öyrənməyə cəhd göstərmişdir. Onun fikrinə görə, mənənin diferensasiyası zamanı dildə eynimənalı sözlər, formalar, söz birləşmələri əmələ gəlir. Yeni forma və sözlər dildə qalmır, çünki izafilik dilə yad xüsusiyyətdir. Beləliklə tədqiqatçı izafiliyi dil üçün məqbul olmayan hadisə hesab edir. Bununla belə, o göstərir ki, mənənin diferensasiyası zamanı dil izafi sözlərin yaranmasının qarşısını almır. Lakin dil bu mənfi hadisəyə sanki reaksiya gözlətmir [7].

Q.Paulun fikirləri onun dildə izafiliyə mənfi münasibət bəslədiyini göstərir. Ümumiyyətlə, dildə izafilik daha çox mənfi linqvistik hadisə kimi qələmə verilmişdir. Bunun bir səbəbi izafiliyin dildən istifadənin yüksək səviyyədə olmaması, yaxud nitqin qüsurluluğu ilə bağlıdır. Söz ehtiyatı az olan danışan eyni sözü və onun sinonimini təkrar-təkrar yanaşı işlətməklə izafilik yaradır. Bu izafilik subyektiv səciyyəlidir və ekstralingvistik mahiyyət kəsb edir. İzafiliyin meydana gəlməsini, onun səbəblərini naqis, qüsurlu nitq materialında axtarmaq düzgün deyildir.

O.S.Axmanova izafiliyi eyni informasiyanın implisit, yaxud eksplisit şəkildə təkrar və çox sayda ötürülməsi kimi qiymətləndirir: *“İzafilik – 1. Xətti nitq axınında (nitq zəncirində) vahidlərin birləşməsinə verilmiş semiotik sistemin xüsusiyyətlərindən irəli gələn məhdudiyətlər əsasında hər bir sonrakı ünsürün təzahür etmə ehtimalını qabaqcadan müəyyənləşdirmə imkanı. ...2. Eyni məlumatı təkrar (çox sayda) eksplisit (pleonazm), eləcə də implisit şəkildə ötürmək. Sonuncu halda informasiya izafiliyi ya ənənəyə görə, ya da məlumatın etibarlılığı məqsədi ilə təkrar ötürülür”* [3, s.167].

“İzahlı dilçilik terminləri” lüğətində izafiliyə verilən izah O.S.Axmanovanın tərtib etdiyi lüğətdə verilənlə səsleşir və onun bu mənbədən tərcümə edildiyi ehtimalını yaradır. Lakin bu halda bəzi hissələrin buraxılması faktı nəzərə çarpır. Bizi hələlik daha çox izafiliyin ikinci mənasına verilmiş izah maraqlandırır, çünki O.C.Axmanova məlumatın müxtəlif dil vasitələri ilə təkrar ötürülməsini deyil, eyni məlumatın təkrar ötürülməsini qeyd etmiş, həmçinin təkrar sözündən sonra mötərizədə «многokratная» sözünü əlavə etmişdir. Bu, Azərbaycan dilində “çox sayda” və ya “təkrar-təkrar” birləşmələrinə uyğun gəlir. Təkrarın eksplisit və ya implisit şəkildə verilməsi də izafilik anlayışının ümumi mənasına təsir göstərir.

“Qənaət” və “izafilik” birbaşa olmasa da, bir-biri ilə antonim mövqedə duran sözlərdir. Onlardan birinin dildə işlənməsi assosiativ olaraq digərini yada salır. Bu baxımdan dildə qənaətlə bağlı tədqiqat aparmış dilçilərin işlərində izafiliyə də müəyyən qədər yer verilmişdir. Məsələn, A.Martine fonetik dəyişmələrdə qənaət prinsipindən bəhs edərkən izafiliyə də toxunmuş-

dur. O, informasiya nəzəriyyəsinə istinadla izafiliyin məlumatın adekvat qəbul edilməsində müsbət rol oynadığını qeyd etmişdir. A.Martineyə görə, ünsiyyətin praktik tələbi dil formasının daimi və ya əhəmiyyətli dərəcədə izafiliyini tələb edir və bu, dilin bütün səviyyələri üçün səciyyəvidir [6, s. 532-533]. Ümumiyyətlə, dildə qənaət və izafilik məsələsinin qoyuluşu A.Martinenin adı ilə bağlıdır.

İnformasiya nəzəriyyəsi dil vahidlərinin daşdığı informasiyanı hesablamağa imkan verir. Belə hesablama qrafem və fonemin anlaut, inlaut və auslautda işlənməsindən də asılı olur. Sözüün inisial və final fonemləri medial fonemlə müqayisədə daha çox informasiyaya malik olur. Abreviaturların yaradılmasında bu kəmiyyət xarakteristikası nəzərə alınmaqla sözüün inisial və final fonemlərindən, eləcə də inisial və final hecalarından, hətta qeyd edilən mövqelərdəki fonem birləşmələrindən istifadə etməyə üstünlük verilir.

Dildə qənaət prinsipinə dair ilk tədqiqatlarda fonem dəyişmələri, fonemlərin düşməsi, sözlərin hissələrinin birləşdirilərək yeni sözüün düzəldilməsi, qısaltma və abreviasiya hadisəsi diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Lakin sonralar qənaət və izafiliyin cümlədə və mətnədə özünü göstərməsinə də diqqət göstərilmişdir. Mətn səviyyəsində izafiliyin fonetik, qrafik, qrammatik, semantik və konvensional növləri müəyyənləşdirilmişdir [4, s.128]. Bu növlərdən semantik izafilik mürəkkəbliyi ilə seçilir. Bu məsələnin bir qədər geniş şərh üçün mətnə müraciət edək:

“ – Meşə də qırılmalıdır axı!

– Meşəni qırıb kağıza çevirir, sonra həmin kağızdan kitab buraxırıq. Bu kitabda yazılır: “Meşələri qoruyun. Onlar insanın, canlının məskənidir”.

– Bütün kitablar yox, əlbəttə.

– O daha səciyyəvidir. İki adam təsəvvürünə gətir: biri ağac əkir, meşə salır. O biri meşə kəsir, qırır. Səncə, bunların hansı xeyirxah iş görür? Hə, buyur, konkret iş, konkret adam. Bunların hansının gördüyü iş bizdə müsbət emosiya doğurur, sevinc doğurur, məmnunluq yaradır?

– Hər ikisinin!”[5, s.186].

Bu mətn fraqmenti dialoji nitqdən götürülmüşdür. İkinci diktorun “Meşəni qırıb kağıza çevirir, sonra həmin kağızdan kitab buraxırıq” mürəkkəb cümləsinin ikinci tərəfindən bəzi sözlər ixtisar etməklə eyni fikri ifadə edən müxtəlif cümlələr qurmaq olar. Məsələn: *Sonra həmin kağızdan kitab buraxırıq* – *Həmin kağızdan kitab buraxırıq* – *Sonra kağızdan kitab buraxırıq* – *Kağızdan kitab buraxırıq* – *Sonra kitab buraxırıq* – *Kitab buraxırıq*. Dialoqda olan cümlə ilə ixtisarla qurulmuş cümlələrin sonuncusu (*Kitab buraxırıq*) arasında 3 söz fərqi vardır. Həmin sözlərin cümlədəki semantik funksiyalarını nəzərdən keçirək. *Sonra* sözü temporal məzmunludur, cümlə-

yə hadisələrin başvermə zamanındakı ardıcılığı, həmçinin onların bağlılığını ifadə etmək məqsədilə daxil edilmişdir. Dialoji nitqdə iştirak edən adresatın kağızın ağacdan düzəldilməsi haqqında fon bilikləri ola bilər. Əslində dialoqda da adresatın belə bir məlumatdan xəbərdar olması həm eksplisit, həm də implisit şəkildə əksini tapmışdır. Eksplisit şəkildə bu, mürəkkəb cümlənin birinci sadə cümləsində (*Meşəni qırıb kağıza çevirir*) bildirilir. İmplitit şəkildə isə həmin məlumat adresatın ona ünvanlanmış replikaya cavab reaksiyasından aydın olur. Bu halda kitabın kağızdan düzəldilməsi kimi məlum həqiqət haqqında da adresatın fon biliklərinin olması şübhə doğurmur. Oxşar mülahizələrin köməyi ilə biz adresatın nitq aktındakı birinci cümləni *Meşəni qırıb kitab buraxırıq* şəklinə sala bilərik. Təhlili bu istiqamətdə davam etdirsək, “*Meşəni qırıb kitab buraxırıq. Bu kitabda yazılır: “Meşələri qoruyun!”*” nitq aktının əvəzinə “*Meşəni qırıb kitab buraxırıq*” cümləsinin istifadə olunmasının mümkünlüyü qənaətinə gələ bilərik. Çünki adresatın fon bilikləri baş verən hadisənin, yəni meşəni qırıb kitab buraxmağın düzgün olmadığı haqqında ona informasiya verir. Deməli, üç cümləni (*Meşəni qırıb kitab buraxırıq. Bu kitabda yazılır: “Meşələri qoruyun!”*) bir cümlə (*Meşəni qırıb kitab buraxırıq*) ilə əvəz etmək mümkündür. Burdan belə nəticə çıxır ki, yuxarıda verilmiş dialoqda semantik izafilik vardır.

Dialoqun son hissəsindəki “*O daha səciyyəvidir. İki adam təsəvvürünə gətir: biri ağac əkir, meşə salır. O biri meşə kəsir, qırır. Səncə, bunların hansı xeyirxah iş görür? Hə, buyur, konkret iş, konkret adam. Bunların hansının gördüyü iş bizdə müsbət emosiya doğurur, sevinc doğurur, məmnunluq yaradır?*” mətn fraqmentinin əvvəlindəki iki cümlədə olan məlumat adresat üçün yeni məzmun kəsb etmir, ona yeni informasiya vermir, çünki “*biri ağac əkir, meşə salır. O biri meşə kəsir, qırır*” sözləri bir-birinə əks fəaliyyətlə məşğul olan iki insan haqqında təsəvvür yaradır. Bundan sonra eyni fikrin “*Hə, buyur, konkret iş, konkret adam. Bunların hansının gördüyü iş bizdə müsbət emosiya doğurur, sevinc doğurur, məmnunluq yaradır?*” şəklində təkrarı izafi informasiyadır. Aydın ki, meşə salmaq üçün ağac əkmək vacibdir. Yəni “meşə salmaq” cümləsində “ağac əkmək” haqqında məlumat implisit şəkildə mövcuddur. Deməli, “ağac əkib meşə salmaq” konstruksiyasında “ağac əkmək” semantik izafilik yaradır. *Kəsir* və *qırır* feil formaları da eyni məzmunla malikdir, cümlədə həmcins xəbər kimi işlədilmişdir. Onlardan birini buraxmaq, yəni istifadə etməmək olardı. Mətn fraqmentindəki *Səncə, bunların hansı xeyirxah iş görür?* cümləsindən sonrakı hissə sualın bir qədər fərqli formada təkrarı kimi izafilik daşıyır. Fikrin təkrarı ilə əmələ gələn semantik izafilik bədii mətndə müxtəlif məqsədlərə xidmət edə bilər. Məsələn, yuxarıdakı nümunədə iki sual cümləsi arasındakı

hissə danışanın baş vermiş hadisəyə münasibətini, eləcə də öz fikrini bir daha təsdiq etmək məqsədinə xidmət edir. Sonuncü cümlədə də həmcins xəbərdən istifadə olunmuşdur. *Bunların hansının gördüyü iş bizdə müsbət emosiya doğurur, sevinc doğurur, məmnunluq yaradır?* sual cümləsini *Bunların hansının gördüyü iş bizdə məmnunluq yaradır?* cümləsi ilə əvəz etmək olar. İlk baxışdan belə görünür ki, qısaltma və ixtisarlar mətndə izafiliyin göstəriciləri kimi qəbul oluna bilər.

Dialoji mətn yuxarıda qeyd edilmiş ixtisarlar nəzərə alındıqda belə bir dialoqa çevrilir:

“ – Meşə də qırılmalıdır axı!

– Meşəni qırıb kitab buraxırıq. Bu kitabda yazılır: “Meşələri qoruyun.”

– Bütün kitablar yox, əlbəttə.

– Biri meşə salır. O biri meşə qırır. Hansının gördüyü iş bizdə məmnunluq yaradır?

– Hər ikisinin!”

İki dialoqdan birincisində, yəni bədii mətndən götürülmüş dialoqda 75 söz, 425 işarə, sözlər arasındakı boşluqları nəzərə alsaq, 495 işarə vardır. İxtisardan sonra alınmış dialoqda isə 38 sözdən, 195 işarədən, boşluqlarla birlikdə 228 işarədən istifadə olunmuşdur. İkinci dialoqda dil vasitələrinin qənaət olunması özünü aşkar şəkildə göstərir.

Dildə izafilik məsələsinə mətn səviyyəsində bu şəkildə yanaşma doğru deyildir. Mətn onun personajları üçün deyil, kütləvi oxucu üçün qələmə alınmışdır. Şübhəsiz, müəllifin fon bilikləri ilə oxucuların fon bilikləri birbirindən fərqlənir. Müəllif bunu nəzərə alır. O, dialoji nitqdə təkrarlar vasitəsilə personajın emosional vəziyyətini açır, dialoqun ekspressivliyini gücləndirir. Burada təkrarlara və izafi informasiyaya yanaşma fərqli mövqedən olmalıdır, yəni hər bir təkrarın mətndən çıxarılması onun təşkilinə xələl gətirir. Mətnin təşkilində təkrarlar xüsusi rol oynayır. Bu baxımdan onlara həmişə izafilik göstəricisi kimi baxmaq yanlışdır. Fikrimizcə, mətndən götürülmüş dialoqda “bizdə müsbət emosiya doğurur, sevinc doğurur” konstruksiyasında “doğurur” feil formasının təkrarlanması izafilik prinsipinə cavab verir. Başqa sözlə, bu konstruksiya “bizdə müsbət emosiya, sevinc doğurur” şəklində olmalıdır.

Azərbaycan dilində şəxs şəkilçisi, müvafiq şəxs əvəzliyi haqqında informasiya daşıyır. *Sən danışırısan* və *Danışırısan* eyni məzmunu malikdir. İkinci cümlədə ikinci şəxsin təkini ifadə edən əvəzliyin buraxılması faktını feilin qəbul etdiyi *-san* şəkilçisi təsdiq edir. Lakin dildə belə cümlələrin yalnız müvafiq əvəzliyin buraxılması şərti ilə istifadə olunmasının vacibliyini, şəxs əvəzliyini isə bu tipli konstruksiyalarda izafi vahid olmasını iddia etmək olmaz.

Semantik, eləcə də qrammatik səviyyədə, ümumiyyətlə mətn səviyyəsində izafiliyin təyin olunması mürəkkəb məsələdir və ciddi araşdırma tələb edir.

Dildə qənaət və izafilik onun inkişafının müxtəlif mərhələlərində meydana çıxmışdır. Dil təkamül prosesində sadələşməyə meyil edir. Lakin bu fikir dildə mürəkkəbləşmənin olmadığını təsdiq etmir. Dil dublet vahidlərdən, birləşmələrdən azad olmağa cəhd göstərir. Dildə paralel formalardan birinin zaman keçdikcə işləklikdən çıxması, yaxud diferensasiyaya uğrayaraq qalması halları çoxdur. Ona görə də dildə qənaəti yalnız dilin sadələşməsi, izafiliyi isə dilin mürəkkəbləşməsi və ağırlaşması ilə izah etmək olmaz. Qənaət və izafilik prinsipləri dildə paralel işlənir. Bu prinsiplər və onların dil materialında özünü göstərməsi dilin işləklik və fikri ifadə etmək baxımından optimallaşması prosesinin göstəricisi ola bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Adilov, M.İ., Verdiyeva, Z.N., Ağayeva, F.M. İzahlı dilçilik terminləri/ M.İ.Adilov, Z.N.Verdiyeva, Z.N., F.M.Ağayeva. – Bakı: Maarif, 1989. – 364 s.
2. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики/В.Г.Адмони. – Москва-Ленинград: Наука, 1964. – 105с.
3. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С.Ахманова. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
4. Дюбуа, Ж., Эделин, Ф., Клиненберг, Ж. – М. и др. Общая риторика/ Ж.Дюбуа, Ф.Эделин, Ж-М.Клиненберг. – Москва: Прогресс, 1986. –392 с.
5. Əhmədov, S. Toğana / S.Əhmədov. – Bakı: Yazıçı, 1981. – 318 s.
6. Мартине, А. Основы общей лингвистики// Новое в лингвистике. – Вып.3. – М.: Прогресс, 1963. – С.366-566.
7. Пауль, Г. Принципы истории языка/ Г.Пауль. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. – 501 с.
8. Почепцов, Г.Г. Теория и практика коммуникации/Г.Г.Почепцов. – Москва: Центр, 1998. – 352 с

Safura Isayeva

Summary

The Issues of Research into Economy and Redundancy in Language

It is possible to use language tools with economy and redundancy in speech material. It confirms the existence of the problem of economy and redundancy in language and thus, the urgency of its research. The article clarifies the reasons why the principle of economy in language earlier drew attention of linguists more than the redundancy, and reveals the conduct of initial researches on the economy in language at phonetic and graphic levels. It has been suggested that the abbreviation

process and abbreviations are the first linguistic phenomena of the realization of the principle of economy in language. The redundancy in language is presented as the misuse of language tools, and a negative language phenomenon that associated with language defects. It has been determined that there is no linguistic phenomenon, in which economy and redundancy in language are opposites, and that economy is generative and redundancy is perceptive. Taking into account that economy and redundancy in language are constantly manifest themselves in the process of language development and cover all levels of language, it can be concluded that the study of these events is important to determine the optimal development of language tools.

Сафура Исаева

Резюме

Вопросы исследования экономии и избыточности в языке

Экономное и избыточное использование языковых средств в речевом материале возможно. Этим подтверждается существование проблемы экономии и избыточности в языке, а также необходимость ее исследования. В статье выясняются причины раннего привлечения внимания лингвистов к принципу экономии в языке по сравнению с избыточностью, а также проведение первых исследований касательно экономии в языке на графическом и фонетическом уровнях. Была выдвинута идея реализации принципа экономии аббревиатурных слов и процесса аббревиатизации, как раннего языкового явления. Избыточность в языке представлена как неправильное использование языковых средств, связанное с языковыми недостатками и как языковое явление отрицательного свойства. Экономия и избыточность в языке не представляются как противоположные друг другу языковые явления; экономия имеет генеративные свойства, тогда как избыточность - перцептивные. Принимая во внимание регулярное проявление экономии и избыточности в языке в процессе языкового развития на всех языковых уровнях, можно прийти к заключению о важности определения оптимальных свойств использования языковых средств в исследовании данных языковых явлений.

Rəyçi: fil.e.d., prof. H.Zərbəliyev

Redaksiyaya daxil olma: 06.07.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 13.08.2021

Çapa qəbul olunma: 06.09.2021